

O SEMIOLOGIE COMPARATĂ A GESTUALULUI
SAU
RITUALUL CURTĂRII

O SEMIOLOGIE COMPARATĂ A GESTUALULUI
SAU
RITUALUL CURTĂRII

Andreia Irina Vițăluș

*Observă ce neclintite legi păstrează fiecare stare:
Legi chibzuite ca Natura și ca soarta-n nemîșcare.”*

Alexander Pope

Abstract: *Nonverbal communication has become a more and more interesting field of research for psychologists, semioticians sociologists. The multiple contexts in which it can manifest and the wide gamut of answers it offers for the understanding of those situations or of the individuals involved in the process have always been discovered as a very rich area of research. Interdisciplinarity has constituted another issue which has brought an even wider range of aspects under the eye of the researcher. Thus we find the problem of nonverbal communication treated, as in linguistics and based on the theory of the sign, in terms of intentionality vs nonintentionality/ arbitrariness, contextual variables, coding–decoding, obstacles on the channel, or code (the conventionality under which these “new” signs have to be analysed).*

Keywords: *gesture, gestuality, context, variables, intentionality, nonintentionality, coding, decoding, sign/ signal, code*

I. Introducere

Elaborarea unei semiotici a gestualului trebuie să aibă în vedere diferitele variabile ce apar în procesul în care se manifestă orice tip de gest. Astfel, dacă admitem că orice gest este un tip de semn (sau semnal – vom elabora această fațetă a subiectului nostru) atunci, potrivit teoriei semiotice, acestea se manifestă în

cadrul unei semioze în care apar multiple variabile; și dacă vom restrânge domeniul semnelor ce se manifestă în acest proces doar la semnele somato-vizuale (non-verbale) din cinetica rapidă (deplasări, gestică, mimică, priviri) [cf. Jacob, L; Bălan, B; Boncu, Șt., 1997] va trebui să considerăm în analiza noastră variabile precum: contextul sau domeniul referențial, intențional/ nonintențional, voluntar/ involuntar, nivelul interacțiunii, finalitatea, nivelul și gradul feed-back-ului, statutele partenerilor sau instinctual vs. inteligent. Vom încerca așadar să analizăm o serie de situații comunicaționale utilizând drept cod gestualul, calculând probabilitățile în funcție de aceste variabile precum și de alți factori ce se vor impune atenției o dată cu avansarea noastră în acest demers comparativ.

Înainte de a preciza și situațiile de manifestare a gestualului pe care intenționăm să le analizăm dorim să specificăm faptul că demersul nostru se va desfășura pe linia greimasiană a tipurilor de gestualitate luând în considerare o serie din variabilele enumerate mai sus ce pot apărea în cadrul manifestării directe a acestui „limbaj”¹, dar și privind semioza în întregul ei.

Între cauzele ce ne-au determinat să abordăm un sistem semiotic al gestualului din perspectivă comparativă este interesul pe care ni l-au trezit 3 texte din trei domenii diferite având ca punct comun analiza gestualului. Cele trei domenii sunt ornitologia, beletristica și comunicarea interpersonală, iar textele la care facem referire tratau toate o situație de interacțiune kinetică – pe care o vom numi *ritualul curtării* – cu implicarea atât a unor factori comuni cât și a unor diferențe, principala diferență fiind aceea a clasei agenților procesului comunicațional, i. e. uman și respectiv animal. Analiza noastră va cuprinde așadar o ipostază de curtare în rândul păsărilor și o situație aproximativ identică în cazul implicării a doi agenți umani, scopul fiind acela al urmăririi semiozei gestualității.

**O SEMIOLOGIE COMPARATĂ A GESTUALULUI
SAU
RITUALUL CURTĂRII**

I. Domenii de manifestare

Vom prezenta în continuare cele trei texte ce vor reprezenta suportul analizei noastre. Primul text care constituie și primul caz de gesticulație ca fenomen social¹¹ înfățișează viziunea unui ornitolog în ceea ce privește ritualul nunții, cum este numit de către autor, a două păsări. Textul, având rigoarea omului de știință, îl încunoștințează pe cititor în legătură cu complexitatea acestei întreprinderi în viața păsărilor, eveniment esențial pentru specie și pitoresc pentru privitori. Înainte de a avansa cu analiza noastră și înainte de a compara o experiență ornitologică cu una umană trebuie să precizăm clar ideea instinctualului în ceea ce privește manifestarea de acest gen a păsărilor. Astfel, încă de la Darwin s-a pus problema dacă în cazul animalelor, și implicit al păsărilor, aceste gesturi sunt executate instinctual sau ca urmare a unui proces de învățare – ceea ce ar implica, la fel ca în cazul oamenilor ideea de socializare. Unul dintre primii oameni de știință ce oferă un răspuns este tot Darwin:

Se spune de obicei că o acțiune e instinctivă atunci când pentru realizarea ei nouă înșine ne-ar trebui experiență, în timp ce un animal – și în mod special unul foarte tânăr – o efectuează fără vreo experiență oarecare, precum și atunci când e efectuată de numeroși indivizi într-un mod similar, fără ca aceștia să cunoască scopul pentru care acționează. Dar aș putea să demonstrez că nici una din aceste caracteristici ale instinctului nu e universală. Așa cum a afirmat Pierre Huber, o mică doză de judecată sau de rațiune intervine adeseori chiar și la animale plasate foarte jos pe scara naturii. [apud Barnett, 1973]

Vom considera așadar că și în cazul păsărilor ca în cel al oamenilor nu se acționează doar sub impulsul instinctului, ci dimpotrivă sunt activate și o serie de mecanisme de socializare.

Revenind la textul nostru de referință ontologică, remarcăm în acesta sublinierea directă a unor elemente ce țin de acest ritual al curtării. Precizăm că ne interesează în acest caz doar manifestările gestuale și le vom lăsa la o parte pe cele auditive sau

olfactive. Textul din I. Bordeianuⁱⁱⁱ remarcă procedee și obiceiuri deosebite pentru fiecare specie în parte.

Iată un extras:

La fiecare specie se văd procedee și obiceiuri originale pentru a câștiga dragostea și preferința femeilor. Pasărea paradisului se așază pe o creangă mai înaltă ca să fie văzută mai bine și își desface în fața femelelor mândrețea de coadă care îi atârnă până la pământ. Cormoranul se scufundă în apă în fața femelei și scoate un smoc de ierburi pe care i-l oferă cu oarecare ceremonie, ca și cum ar spune: ,Poftim, uite ce material bun de cuib am găsit!..’

Chira mare îi oferă femelei un peștișor pe care îl ține în cioc. Fazanul preferă să fie admirat din profil în vreme ce păunul este de părere că îi șade mai bine din față. Desfăcându-și larg coada, se învârtește în jurul femelei, apoi o acoperă cu evantaiul desfăcut al cozii. [...]

Codobatura mire se ține tot locul după aleasa inimii și nu o slăbește nici un moment. Face mișcări neobișnuite, își înclină capul, își desface larg aripioarele, o salută adânc, apoi se depărtează puțin de ea și nu încetează să îi repete cântecul de dragoste. Ibisul, ca un cavaler medieval, se lasă în genunchi în fața miresei și nu obosește să își repete declarațiile. Cocorul dansează pe lungile sale picioroange în fața alesei inimii.[...]

Pasărea-grădinar își împodobeste palatul cu tot felul de fructe în culori vii și cu flori înfipite afară în pereți. Un amănunt interesant: pasărea are grijă să înlocuiască florile veștejite cu altele proaspete.

Pentru nuntă, multe păsări se mulțumesc numai cu o simplă platformă de dans. Însă ceea ce face o pasăre din Australia întrece toate așteptările. Pasărea are un penaj de un albastru violet. Chiar și ochisorii ei sunt albaștri ca cerul. Această pasăre frumoasă are mare slăbiciune pentru toate obiectele de culoare albastră. Pe timpul nunții ea culege tot felul de obiecte de culoare albastră: resturi de lână, bucăți de hârtie, bucățele de porțelan,

**O SEMIOLOGIE COMPARATĂ A GESTUALULUI
SAU
RITUALUL CURTĂRII**

cioburi de sticlă, nasturi, pe care le așază pe marginea platformei. Dar pasărea nu se mulțumește numai cu atât: ea adună fructele roșii ale unui arbust, pe care le frământă în cioc până ce se face o pastă. Când pasta s-a întărit, pasărea face cu ea desene liniare pe suprafața platformei.

Al doilea text, de natură beletristică reprezintă descrierea unei situații asemănătoare. Noi îl valorificăm însă din perspectiva viziunii diferite pe care o declanșează în mintea spectatorului. Dacă până acum reprezentarea unui astfel de ritual declanșea în mintea omului de știință, a ornitologului, doar semnificatul unui ritual de curtare între păsări, în mintea scriitorului^{iv} interpretantul (după Peirce) se schimbă căpătând dimensiuni mitice:

Era zgomotul unei lupte cu lovituri de aripi, care răsunau în pădure. Pe marginea unei poieni înverzite se băteau mai mulți cocoși. Era un fel de reprezentație dată de cavalerii pădurii. Îmbrăcați ca niște cavaleri medievali, în zale de bronz, ei luptau pe estrada acoperită de covorul moale de mușchi, iar frumoasele doamne stăteau pe mesteceni și prin cotcodăcitul lor în surdina parcă îi încurajau.

Citirea textului de mai sus ne duce mai mult ca oricând cu gândul la termenul de *courtley love*.

Al treilea text ce vrea să vizeze domeniul comunicării interpersonale creează situația interacțiunii a doi agenți umani. Ei vor fi supuși aceluiași ritual al curtării, dar de vreme ce vom crea textul prin prisma propriilor scopuri vom modifica o serie de variabile ce intervin în procesul de comunicare gestuală pentru a realiza o analiză comparativă a celor trei situații atât prin asemănări cât și prin deosebiri. Astfel vom crea pe scurt și punând accentul pe gestual (ceea ce poate fi, de altfel, o situație pertinentă) cazul întâlnirii dintre o tânără și un bărbat mai în vârstă, în care femeia nutrește pentru bărbat o amicție afectuoasă, în vreme ce bărbatul

are intenții de cucerire (atât a femeii, cât și a teritoriului acesteia, după cum ar spune Goffman):

Louise se așează precaută pe scaunul oferit de dl. Charles. Întâlni privirea afectuoasă a bătrânului și se fâstâci. El făcu apoi un gest asupra mesei ca pentru a-i arăta Louisei efortul pe care-l făcuse pentru ea. Tânăra înțelese și înclină capul în semn de recunoștință. Încurajat de gestul fetei bărbatul se ridică și îndreptându-se cu pas sigur spre Louise îi întinse mâna ca pentru a o invita la dans. Speriată de apropierea ce ar putea urma acestei situații fata clătină energic din cap în semn de neașteptare. Își duse mâna la cap într-un gest de abandon în fața situației și bărbatul, crezând că o doare capul, se retrase într-o atitudine calmă, dar și de îngrijorare vădită pentru situația fetei. Apoi tânăra își scutură ușor capul și își duse mâna la frunte într-un de gingaș de aranjare a firelor rebele de păr de pe frunte. Bărbatul se pierdu atunci total în fața acestui gest cuceritor și începu să tremure de emoție. Oftă și își simți inima bătând mai puternic în timp ce se pierdea în pupilele ei dilatate.

Credem că ne putem opri aici cu evenimentele create având suficiente elemente din registrul gestualului pentru a realiza o analiză.

I. Variabile contextuale

Scopul demersului nostru analitic este acela de a demonstra importanța comunicării gestuale în orice tip de interacțiune (umană sau animală) și de a pune în evidență posibilitățile numeroase de schimbare a variabilelor implicate în acest proces. Vom începe analiza propriu-zisă de la definiția dată de Greimas gesticulației. Aceasta este „o întreprindere *globală* a corpului omenesc, în care gesturile particulare ale agenților corporali sunt coordonate și/sau subordonate unui proiect de ansamblu ce se desfășoară simultan”^v.

O SEMIOLOGIE COMPARATĂ A GESTUALULUI
SAU
RITUALUL CURTĂRII

Aplicând această definiție celor trei situații interacționale supuse atenției, observăm că acel proiect de ansamblu nu implică o *intenționalitate* vădită în cazul tinerei fete așa cum se întâmplă în cazul bărbatului sau în cazul cuplului de păsări. Astfel, dacă pasărea-femelă va observa intențiile masculului și se va comporta în consecință, nu același lucru se poate spune despre subiectul Louise. Tânăra, deși va sesiza intențiile partenerului ei are de ales și va recurge fie la un act de acceptare (cum este acela de apreciere a eforturilor lui de pregătire a ambientului), fie la un act de respingere (cum este acela al mimării unei dureri de cap). Remarcăm în consecință că, deși ambele clase de stimuli/ semnale/ semne – cel transmis de subiectul pasăre-mascul și cel transmis de subiectul-bărbat – îndeplinesc primele funcții specifice oricărui semn, i. e. 1) *să-și semnaleze existența* și 2) *să comunice mesaje în cadrul speciei*^{vi}, în situația subiecților umani feed-back-ul nu este, în unele cazuri, cel așteptat. Reacția manifestată nu se înscrie în limitele celei preconizate. Astfel, dacă bărbatul așteaptă o acceptare din partea femeii la invitația pe care el o lansează, aceasta nu vine, în schimb, dacă tânăra nu mizează pe declanșarea unei reacții din partea bărbatului la gestul ei de scuturare a părului, acesta totuși se produce, contrar intențiilor ei. Este un caz tipic în care, așa cum atrage atenția Umberto Eco^{vii}, emițătorul nu emite intenționat un comportament semnificativ, dar receptorul percepe acest stimul^{viii} ca purtând o anumită intenție a emițătorului.

O altă fațetă este aceea a prezenței unui *agent activ* – în sensul inițierii acțiunii – pe de o parte și a unui *agent pasiv* pe de altă parte. Deosebirea care intervine este că, deși în ambele situații comunicarea mesajelor se produce, destinatarul-interpret (și folosim aici terminologia lui Greimas^{ix}) reacționează diferit. Dacă pasărea-femelă transmite masculului feed-back-ul scontat, tânăra nu acționează sub constrângerile normative impuse de remitentul-codificator care este parte-nerul său de situație comunicatională. *Mișcările de intenție*, cum au fost denumite de specialiști^x, în cazul subiecților-păsări se vor manifesta întotdeauna în cadrul unui proces în care nu intervine nici un fel de ruptură impusă de

subiectivi-tatea unuia sau altuia dintre parteneri. Acestor *sociosemnale*^{xi}, cum au mai fost denumite, li se va răspunde la fel de natural fără vreun risc în ceea ce privește contextul comunicațional. În ceea ce privește factorul uman implicat într-un astfel de demers lucrurile se complică mult mai mult o dată cu multitudinea variabilelor ce apar și a perspectivelor de interpretare în care partenerii se implică.

Între variabilele de care aminteam că se pot număra drept cauze ale personalizării unui mesaj se pot afla: obiectivele urmărite (care, în cazul celei de-a treia situații create de noi, nu corespund pentru cei doi parteneri așa cum se întâmplă cu perechea de păsări), relația dintre parteneri, distanța față de referent sau față de domeniul referențial. Observăm astfel că din momentul în care intuiește domeniul referențial pe care îl creează semnalele sociale emise de bărbat, tânăra caută să se distanțeze cât mai mult de acest domeniu. În același timp însă bărbatul este prizonierul propriului context creat și orice interpretare a sa se va face prin prisma ancorării lui în contextul creat. Vor fi alterate, în consecință, și o serie dintre calitățile sale de receptare și interpretare a mesajului. Ne referim aici la competența de decodare-interpretare a subiectului nostru și observăm că simplul gest al fetei de aranjare a părului (care este, de altfel, considerat un act de atac feminin^{xii}) este considerat de acesta un semnal direct adresat. În aceeași categorie intră și gestul de afișare de către fată a încheieturii mâinii, zonă considerată drept una dintre cele mai erotice părți ale trupului^{xiii}. Reacția declanșează schimbări în comportamentul kinetic al bărbatului. Astfel el începe să tremure sau își simte inima bătând mai puternic. Menționăm că zgomotele corporale (bătăile inimii lui) sau mărirea pupilei (în cazul fetei) sunt elemente de comportament kinetic^{xiv}. Mai mult gestualul este însoțit aici și de elemente paraverbale – oftatul.

I. Tipuri de gestualitate

Aceste tipuri de tranzacții analizate prin prisma etologiei – știința ce se ocupă cu studiul comportamentului animal –, prin

O SEMIOLOGIE COMPARATĂ A GESTUALULUI
SAU
RITUALUL CURTĂRII

aceea a comunicării interpersonale sau a semiozei ce se produce au fost întotdeauna privite multilateral. De aspectul gestual s-au ocupat numeroși analiști. Mergând pe linia trasată de Greimas^{xv} ne vom continua analiza precizând tipurile de gestualitate ce pot fi identificate în contextele create. Facem astfel diferențierea între *gestualitatea practică* – aspectul pur motric al unei astfel de tranzacții (ceea ce ar putea înregistra ochiul unui pictor, obiectivul unui aparat de fotografiat sau al unei camere de luat vederi) – și *gestualitatea mitică*, i. e. tot ce devine interpretabil. Greimas precizează că „orice gestualitate programată ce depășește dimensiunile unității cu dublu aspect semem/ fonem, în măsura în care ea este pusă în slujba comunicării, este de origine mitică”. Astfel, în momentul în care unul dintre participanții la actul comunicațional (gestual, cum este al nostru) sau orice observator neutru, neimplicat, vede o semnificație în spatele acestei motricități ne aflăm pe teritoriul gestualității mitice. Faptul că încadrăm anumite gesturi în categoria dansului, a luptei sau a unui ritual de curtare demonstrează tocmai acest fapt.

Tot în tentativa de categorizare a gestualului continuăm prin a căuta un cadru cultural de desfășurare specific fiecărei situații. În consecință, încadrăm cele două ritualuri de curtare în sfera *gestualității ludice* – în accepțiunea greimasiană a termenului. Facem în același timp diferențierea precizând că, dacă un ritual de această natură ar fi avut ca subiecți doi dansatori sau actori, tranzacția s-ar fi situat în sfera *gestualității estetice*; dacă, însă, am fi fost martorii unei asemenea situații desfășurate într-o societate așa-zis arhaică, am fi trecut în sfera *gestualității sacre*. Conchidem că în analiza oricărui act comunicațional este necesară o abordare dintr-o multitudine de perspective. Va trebui deci să privim comunicarea ca informație, ca relație, ca acțiune, ca tranzacție sau ca act cultural. Aceste puncte de vedere reprezintă, de fapt, o sinteză^{xvi} asupra diferitelor interpretări cărora a fost supusă comunicarea în ultimele decenii.

I. Codare–decodare

Una dintre sublinierile esențiale care se impune și pe baza căreia ne-am construit și noi atât situațiile de schimb cât și întreaga analiză este aceea a interpretării mesajului. Se pune aici problema *codării multiple*^{xvii}. Un anumit mesaj poate fi interpretat simultan în mod diferit la niveluri mintale diferite. Aceasta înseamnă fie că unul dintre cei doi realizatori ai schimbului transmite un mesaj și acesta este interpretat diferit (eronat, la urma urmei) de către receptor, fie că cel ce realizează mai multe interpretări ale aceluiași mesaj este receptorul însuși. Acesta din urmă, în funcție de o serie de variabile pe care le consideră, poate realiza o interpretare câteodată diametral opusă informației primite. Interpretarea sa va trebui să ne atragă din nou atenția asupra calităților sale de „decoder” al mesajului, calități precum: competență, caracteristici personale ce ar putea afecta interpretarea, poziția sa (activă sau pasivă), statutul față de referent, rezistența la incertitudine, nevoia de cunoaștere etc. Deducem astfel că în cazul subiecților-păsări interpretarea este făcută de către receptor în concordanță cu așteptările destinatarului tocmai pentru că cei doi au același statut (se situează în planul logodnei), își acceptă pozițiile de agent activ, respectiv pasiv și își reglează comportamentul în funcție de acestea. În momentul în care unul dintre cei doi actori sociali (terminologie utilizată de Goffman) refuză să joace un rol impus de celălalt, actul comunicațional, „punerea în scenă” (ca să folosim aceeași linie a terminologiei), încetează să se mai desfășoare într-o direcție consensuală. De aceea unul dintre participanții la act poate fi indus în eroare de propria manieră de judecare a contextului. Este cazul bărbatului care, în ciuda non-intenționalității din mesajul fetei, în loc să-și schimbe atitudinea continuă în aceeași direcție.

**O SEMIOLOGIE COMPARATĂ A GESTUALULUI
SAU
RITUALUL CURTĂRII**

Latura interesantă a analizei comparate pe care am propus-o vine, în opinia noastră, din observarea elementelor pe care subiecții-umani le-au împrumutat, conștient sau inconștient, de la păsări (și bineînțeles afirmația ar putea fi extinsă și spre alte animale). Capul dat pe spate al femeii este un gest des întâlnit la păsări într-o situație de încercare de impresionare a partenerului. Scuturarea părului prezintă o asemănare evidentă cu scuturarea penajului de către păsări. Și elementele paraverbale ce ar putea însoți o astfel de situație prezintă similitudini evidente. La păsări semnalele auditive au un rol esențial în atragerea partenerului/partenerii, dar același lucru se întâmplă și în cazul oamenilor când unul dintre cei doi râde (este în special cazul femeilor care râd cu o intensitate mai mare sau mai scăzută la glumele partenerilor), a oftatului din dorința de atragere a compasiunii, a altor semnale de aprobare sau, dimpotrivă, dezaprobare.

O altă perspectivă pe care dorim să o abordăm pe scurt, din același punct de vedere semiotic este aceea a reacției diferite pe care o produc aceleași clase de stimuli-semne în mintea unor observatori neimplicați în actul respectiv, având doar calitatea de spectatori. Vom explica acum motivul alegerii celor trei texte diferite pe care le-am utilizat. Astfel, aceeași situație a unui ritual de curtare este prezentată din trei unghiuri diferite. Ornitologul se va referi strict la aspectele comportamentale ce apar între cele două păsări, iar specialistul în comunicare interpersonală va face același lucru având ca subiecți oamenii. Analiza scriitorului se va plasa, însă, mai mult în planul figurativ, al metaforei, subiecții devenind din păsări-masculi, cavaleri sau din păsări-femele, domnițe (vezi al doilea text oferit ca suport). În aceeași ordine de idei, putem adăuga că, în mintea semioticianului, situațiile sunt filtrate și analizate prin prisma altor trăsături, limite sau teorii, la fel cum în mintea

pictorului culorile ar fi încetat să fie doar o latură adiacentă. Aspectul interesant vine din încercarea de reunire a tuturor acestor perspective, fapt ce solicită multă implicare în aspectul teoretic al problemei, dar și care oferă satisfacția unei abordări exhaustive.

VI. Concluzii

Toate aceste aspecte ale gestualității transmise sau învățate și-au dovedit într-o multitudine de studii importanța covârșitoare în realizarea actului de comunicare, unele studii conferindu-i chiar o importanță mai mare decât verbalului. Aspectul cert este că o interacțiune comunicativă se poate realiza destul de ușor excluzând verbalul și folosind exclusiv gestualul, în timp ce suprimarea gestualului într-o situație în care utilizăm verbalul drept mijloc de comunicare este mult mai dificil de realizat.

Indiferent de perspectiva din care am putea aborda această problemă a gestualului implicațiile sunt numeroase și analiza necesită o considerare a mai multor aspecte atât teoretice cât și practice. Realizarea unui paralelism analitic prezintă aspecte cu atât mai interesante și reunirea unui număr multiplu de viziuni oferă avantajul interdisciplinarității și al reușitei aproape sigure în ceea ce privește trezirea interesului cititorului.

BIBLIOGRAFIE

Barnett, S. A.: *„Instinct” și „inteligentă”*. *Comportamentul animalelor și al oamenilor*, Editura științifică, București.

Bordeianu, I. (1979): *Minunata lume a păsărilor*, Editura „Albatros”, București.

**O SEMIOLOGIE COMPARATĂ A GESTUALULUI
SAU
RITUALUL CURTĂRII**

Cociu, Mihail; Cociu, Maria (1982): *Tainele comportamentului animal*, Editura „Albatros”, București.

Darwin, Charles (1967): *Expresia emoțiilor la om și animale. Despre instinct*, Editura Academiei, R. S. R., București.

Eco, Umberto: *Tratat de semiotică generală*, Editura științifică și enciclopedică, București.

Greimas, A. J. (1975): *Despre sens. Eseuri semiotice*, Editura „Univers”, București.

Iacob, L.; Bălan, B.; Boncu, St. (1997): *Comunicarea în câmpul social*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași.

Pease, Allan (2001): *Limbajul trupului. Cum pot fi citite gândurile altora din gesturile lor*, Editura „Polimark”, București.

Sebeok, Thomas A. (2002): *Semnele. O introducere în semiotică*, Editura „Humanitas” București.

NOTE

ⁱ Greimas, A. J. (1975): *Despre sens. Eseuri semiotice*, Editura „Univers”, București, p. 85.

ⁱⁱ A. J. Greimas în *op. cit.*, p. 74, precizează că deși , „organic, limitată în posibilitățile ei, gesticulația, învățată și transmisă, ca și celelalte sisteme semiotice, este un fenomen social”.

ⁱⁱⁱ Bordeianu, I. (1979): *Minunata lume a păsărilor*, Editura „Albatros”, București, pp.53–56.

^{iv} Rosetti-Bălănescu – *Păsările vânătorului*, vol. III, apud I. Bordeianu, *op. cit.*

^v Greimas. A.J., *op. cit.*, p.75.

^{vi} Cf. Sebeok, Thomas (2002): *Semnele. O introducere în semiotică*, Editura „Humanitas”, București, p.19.

^{vii} Umberto Eco: *Tratat de semiotică generală*, Editura științifică și enciclopedică, București, p. 32.

viii. Precizăm că Umberto Eco în *Tratatul* său nu admite că stimulii ar putea fi considerați drept semne întrucât, în timp ce orice semn implică existența unei convenții, reacțiile comportamentale nu sunt determinate printr-o convenție. În același timp el face diferențierea și între semne și semnale (p.35) subliniind însă și importanța acestora din urmă în semiotică.

ix. Greimas, A. J., *op. cit.*, p. 78.

x. Cociu, Mihail; Cociu, Maria (1982): *Tainele comportamentului animal*, Editura „Albatros”, București, p.109.

xi. *Idem*, p.145.

xii. Cf. Pease, Allan (2001): *Limbajul trupului*, Editura „Polimark”, București, p. 148.

xiii. *Idem*, p. 149.

xiv. Cf. Albert E. Schefflen, apud Iacob, L.; Balan, B.; Boncu, Șt. (1997): *Comunicarea în câmpul social*, Editura Fundației “Chemarea”, Iași, pp. 75–76.

xv. Greimas, A. J., *op. cit.*, 71–96.

xvi. Cf. Iacob, L.; Balan, B.; Boncu, Șt., *op. cit.*, p. 20.

xvii. Termenul este utilizat de Gregory Bateson în studiul *Comunicarea*, apud Iacob, L.; Balan, B.; Boncu, Șt., *op. cit.*, p. 57.